

بررسی روند فراز و فرود محتوایی روزنامه ثریا

مسلم خسروی زارگز*

چکیده

همان گونه که در قرن اخیر متداول بوده است روزنامه و روزنامه نگاری نیز همانند سایر پدیده‌ها از تمدن غرب به شرق وارد شده است. استعمارگران اگرچه هیچ‌گاه به دنبال توسعه این حرفه در کشورهای جهان سوم نبودند، اما نخبگان جهان سوم به دلیل علاقه‌ای که به روزنامه‌نگاری نشان دادند و آن را حلال مسائل و مشکلات داخلی کشورهایشان دانستند، این حرفه به مرور زمان جایگاه خود را در میان مردم این کشورها باز کرد. توسعه روزنامه‌نگاری تا جایی پیش رفت که علمای دینی حمایت از آن و حتی قرائت آن را بر منابر مذهبی کشانده و قهوه‌خانه‌ها آن را به جای داستان‌های مرسوم و سنتی نشانند.

ثریا به عنوان روزنامه‌ای که هم در خارج و هم در داخل کشور منتشر شده و دارای مطالب متنوعی هم‌چون، سیاسی، ادبی، تجاری، تلگرافات، معرفی کتاب، اعلان‌ها، مقالات و ... بود. در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. آنچه

در این نوشتار مدنظر است، محتوای روزنامه ثریا می‌باشد. این جستار سعی دارد تا جهت گیری و موضع‌گیری‌های مختلف این روزنامه را نسبت به اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در طول سالهای انتشارش مورد بررسی قرار دهد و تغییرات یا به عبارت دیگر فراز و فرودهایی که در این جهت‌گیری‌ها رخ داده است را مشخص و روشن نماید و در نهایت نیز عواملی که باعث این فراز و فرودها شده است را بازشناسی کند.

مقدمه:

حرفه روزنامه‌نگاری در ایران همانند سایر کشورهای جهان سوم فرآیندی مشابه داشت. البته توسعه این حرفه در ایران نسبت به برخی کشورها هم‌چون هند و مصر که مستعمره کامل انگلیس و فرانسه محسوب می‌شدند خیلی دیرتر صورت گرفت. چنان‌که اولین چاپخانه سربی در سال ۱۲۳۲ هـ.ق به دستور عباس میرزای نائب السلطنه در تبریز دایر گردید و در سال ۱۲۵۳ هـ.ق نیز اولین روزنامه ایران با نام «کاغذ اخبار» توسط میرزا صالح شیرازی در تهران با چاپ سنگی منتشر شد (نامه فرهنگ ۴۴) همان‌گونه که گفته شد بعضی کشورهای همسایه در حرفه روزنامه‌نگاری بر ایران پیشی گرفتند، این امر باعث شد تا نخبگان ایرانی که در صدد انتشار روزنامه بودند فضای خارج کشور را برای انتشار روزنامه مناسب‌تر تشخیص دهند و در نتیجه روزنامه‌های فارسی برون مرزی خیلی زودتر از روزنامه‌های داخلی انتشار یافتند. هند، عثمانی و مصر کشورهای مناسب برای حرفه روزنامه‌نگاری بودند، اولین روزنامه فارسی در هند در سال ۱۲۱۲ هـ.ق و در مصر به سال ۱۳۱۰ هـ.ق چاپ شد (نامه فرهنگ ۴۸).

البته آنچه گفته شد تنها دلیل انتشار روزنامه‌های فارسی برون مرزی نبود، بلکه دلایل دیگری هم‌چون وجود کلنی‌های پرجمعیت ایرانی در این کشورها، موانع فرهنگی داخلی هم‌چون مخالفت بعضی از علمای مذهبی با انتشار و اشاعه برخی مطالب، عدم امکانات لازم برای چاپ در داخل در این کار موثر افتادند (میزگرد دوم ۹۳). گرچه برخی معتقدند عواملی سیاسی هم‌چون فضای سیاسی کشور و رویکرد حاکمان نسبت به حرفه روزنامه‌نگاری چندان تأثیری در این امر نداشته است اما

فہم عنوان مراسلات

برزا عالی محمد خان کانسازی
صاحب امتیاز و نیکارنده
روزنامہ (تربا) در مصر
عمل ادارہ بشارع بابین

Mr. Ali Mohamed
Khan Kachani

Redacteur et proprietaire
du Journal "Surya"

Rue. Aabedin
Le Caire (Egypte)

تہ ابونہ در بلاد خارجه مقدم
و در ایران در دو قسط
در یافت میشود

سورہ

۱۳۱۶ ❖ ۱۸۹۸

قیمت ابونہ سالیانہ

در عمان محروسہ ایران
میشش قران ۳۶

در اسلامبول و سایر بلاد
چهار مجید سفید ۴

در قفقاز و سایر شہرہای روسیہ
دہ ناک ۹۰

در مسات فرنگستان و امان
بیست و پنج فرنک ۲۵

در ہندوستان و چین
دوازده روپہ ۱۲

در مصر و اطراف مصر
چهار رطل مصری ۴

تہ و جہ بیست مجید جا بھدہ ادارہ است

روز شنبہ چہار دہم جمادی الآخرستہ ۱۳۱۶ ہجری مطابق ۲۹ شہر آکتوبرستہ ۱۸۹۸ مسیحی

ای روزنامہ ہفتہ یکبار در روز شنبہ طبع و در کتبہ تقسیم میشود و از ہر کتبہ و واقعہ ہائیکہ سیاسی و علوم و فہم
سایع و ادبیات و تجارت و غیرہ سخن بہرکہ بالا بکہ طبع ہل دولت ہست ہند کمال غنویت قبول و طبع و
شود حلالیکہ ادارہ ہرستہ در صورت انتشار و عدم ان صاحب حق استرداد ندارد پاکت ہای بدون نم قبول نیست

فہمست ہندریجات

- تخلہ — نیب نکارش — سانی — تاکراٹن —
- آفریقہ — امراطور آلان — ایلات عمدہ — مغربہ —
- ت و ظلم توریا — ایلات عاصورہ — (ششودہ) و تیل
- اعلان سبوریہ — اعلان روزنامہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

خطبہ

سپاس و ستایش خدایاراکہ سرلو خاجریدہ آفرینش
ساح روزنامہ نباشن پیام اورست قدرت بالغہ ربانیش
حضرت نبوی کاوج زبا را فرور کردہ و حکمت کاملہ
دیش از محبت بر آید انفق و افلاک زودہ کشیدہ علم و عین
رور ویرانہ انسان قرارود و این صفت بسیار بجز اولادش

سزیت بخشید عالم و ساحل و باا و کما ابوحدایت خضر
مترق و خورد و بزرگ و وضع و شریف ہجرہ
جانبش مذہن از وصف ذات پاکش زبان اہل انکا
(عجز الہ اصقون عن ذنوبک) کوبا و از معرفت جا
تا پاکش نسان انبیاہ (ما عرفناک حق معرفتک) ماطوق ا
سپس سلام و تحیت بر روان سرور عالم و خدان
اولاد بی آدم محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ
نورایش بردای (تاب قوسین او ادنی) آراستہ و
مبارکش سناج (لولاک لما خلقت الاناملہ) پراستہ و بر
وراشدین و ائمہ دین میں سلام و سلامین عظام
دولتہا عادلہ بذلہ اسلام کا یکی آسمان شہادت و اکو
است نمین و دیگر حق حیوان ہندک و اکتی رکبہین د

شاید بتوان با مقایسه‌ای هر چند کوتاه محتوای روزنامه‌هایی که مدتی برون مرزی و مدتی درون مرزی انتشار یافتند به اهمیت عوامل سیاسی نیز پی‌برد و تأثیرگذاری آن را در برون مرزی شدن روزنامه مشاهده نمود.

روزنامه ثریا از جمله روزنامه‌هایی است که در خارج از کشور و در مصر انتشار یافت، این روزنامه حوادث متعددی هم‌چون تعویض مدیر مسئول روزنامه و هم‌چنین انتقال دفتر آن به ایران را از سر گذرانند، به همین دلیل محتوای این روزنامه طی سالهای انتشار دچار دگرگونی‌های اساسی گردید. میرزا علی محمد کاشانی به عنوان اولین مدیر، دلایل مختلفی برای انتشار ثریا ذکر می‌کند که عبارتند از:

۱- خدمت به وطن و دولت از اهم واجبات است و در همین راستا روزنامه‌نگاری که نقش آگاه سازی مردم را ایفا می‌کند، نوعی خدمت به وطن و دولت محسوب می‌شود و واجب است.

۲- مردم از چهره واقعی تمدن غرب آگاه می‌شوند.

«سیاست مغربیان ظاهری چون چهره خوبرویان آراسته و باطنی چون دوزخیان کاسته دارند و...».

۳- وجود روزنامه و تعدد روزنامه‌ها یکی از معیارهای مهم تمدن و ترقی یک کشور محسوب می‌شود و اگر به حقیقت بنگریم علت ترقی اروپا ازدیاد نشر روزنامه‌ها و طبع مطبوعات شد.

۴- نخبگان کشور می‌توانند در قالب روزنامه‌ها مشکلات و معایب حکومت داری را تذکر دهند و دولتمردان و ابنای ملت این مشکلات را حل کنند و باعث ترقی و پیشرفت کشور گردند (شماره ۱، سال ۲۰۱).

۵- روزنامه نگاری باعث سعادت ملت و دولت می‌شود.

«بدین طریق ترقی و پیشرفت ابنای وطن و اجرای قانون و احکام و ملاحظه طرف عدل و مساوات و سعادت استقبال دولت و رعایت احوال رعیت حاصل می‌گردد (ش ۲۷، س ۱، ص ۹).

گرچه عواملی که برای انتشار برخی در خارج از مرزهای ایران (که به آنها اصطلاحاً روزنامه‌های برون مرزی گفته می‌شود) ذکر گردید در ارتباط با روزنامه

ثریا نیز مصداق پیدا می‌کند، اما برخی دلایل اختصاصی نیز وجود دارد که می‌توان با رجوع به متن استخراج کرد. کاشانی معتقد است مصر برای انتشار روزنامه و از جمله ثریا بهتر از هر جایی دیگر است زیرا:

- ۱- در نوشتن اخبار و وقایع آزادی و فارغ‌البالی کامل وجود دارد.
- ۲- مصر مکانی است که نسبت به کشورهای دیگر از دو طرف نزدیک‌تر به ایران محسوب می‌شود.

۳- حروف اسلامبولی که بهترین حروف جدید است در آن‌جا وجود دارد.

روزنامه ثریا تقریباً یک‌سال پس از انتشار دچار تغییر و تحولاتی شد. **علی محمد کاشانی** به عنوان مدیر روزنامه کنار گذاشته شد و **سید فرج‌الله الحسینی** مدیریت این روزنامه را به عهده گرفت «به عموم و کلا و مشترکین روزنامه ثریا اعلان می‌شود این روزنامه از اول تا حال فی ما بین این‌جانب میرزا علی محمد کاشانی و عمده‌التجار آقای سید فرج‌الله تاجر کاشانی مقیم مصر مشترک بود، به اتفاق طرفین فسخ شراکت کرده، این‌جانب جمیع حقوق خود را از یدل آبونه‌جات و وجوهات سائره که در نزد و کلا و مشترکین باقی مانده است خواه از بابت سال اول و خواه از بابت سنه حاضر، باشد به جناب آقای سید فرج‌الله مصادره نموده و وجه مصالحه را اخذ و دریافت کردم و باید تمام این وجوهات و محاسبات به جناب آقای سید فرج‌الله راجع شود، و این‌جانب را نه در روزنامه مذکوره و نه در وجوهات و محاسبات مذکوره دخلی و حقی باقی نمانده است. مشترکین عظام و وکلای محترم جمیع وجوهات خودشان را باید به جناب آقای سید فرج‌الله نموده و خود را با شخص ایشان طرف حساب بدانند.»

از جمله تغییر و تحولات مهم دیگری که در انتشار ثریا صورت گرفت انتقال دفتر این روزنامه به ایران بود که تقریباً یک‌سال در انتشار روزنامه تأخیر انداخت. حسینی علت تأخیر را بدین گونه بیان می‌کند.

«لهذا پس از مراجعت موکب ظفر کوکب از مسافرت فرنگستان در روزنامه رسمی ایران که در دارالخلافه طهران به طبع می‌رسد. اعلان فرمودند که هر یک از مدیران جراید فارسی زبان که قصدشان خدمت به دولت و خیرخواهی ملت است

عازم ایران گردند و به نشر جراید و طبع آن مشغول شوند، (ش ۱، س ۵، ص ۵). وی می‌گوید پس از دستور شاه به دلیل وطن دوستی از مصر به ایران مهاجرت کرده که این مسافرت مدت زمان زیادی طول کشیده است.

«از یوم حرکت تا ورود به این مملکت مدت یازده ماه تأخیر شد به واسطه سردی هوا و تلاطم دریا و پس از آن وصول به مقصود مدتی هم به انتظار مراجعت موکب همایونی ارواحناه فداه ازسفر ثانی فرنگستان در طهران معطل و بعد به این فیض عظمی نائل شده چندی هم در محضر انور سرمآثر و خوان نعمت بی‌پایان حضرت مستطاب اشرف افخم اتابک اعظم مدظله به فیض شرفیابی فایز و متنعم گردیده تا اظهار صداقت کاری و دولت پرستی و خدمتگذاری خود نماید و به استصواب و استیذان حضرت مستطاب صدارت پناهی مشغول به این خدمت و خیرخواهی گردد (ش ۱، س ۵، ص ۶).

روزنامه ثریا پس از تهران دوباره به کاشان (زادگاه فرج‌الله الحسینی) مهاجرت نمود و در نهایت نیز به روزنامه‌ای محلی تبدیل شد و به علت استقبال کمی که از آن صورت گرفت تعطیل شد (صدرهاشمی، ۱۵۱).

آنچه در این نوشتار مدنظر و هدف این پژوهش می‌باشد، بررسی محتوایی روزنامه ثریاست. این روزنامه به عنوان روزنامه‌ای برون مرزی و درون مرزی دارای محتوایی متنوع و متفاوت است. در این جستار سعی شده تا تفاوت محتوا یا به عبارتی فراز و فرود محتوایی این روزنامه مورد بررسی قرار گیرد تا عوامل موثر در این امر روشن و مشخص شود.

بررسی محتوایی روزنامه ثریا در دوره مدیریت علی محمد کاشانی

در این قسمت از نوشتار سعی بر آن است تا ابتدا به بررسی محتوای روزنامه ثریا در دوره مدیریت علی محمد کاشانی توجه شود و سپس به محتوای آن در دوره بعد از برکناری وی و انتقال این روزنامه به ایران پرداخته شود و در نهایت نیز با توجه به این مطالب نتیجه‌گیری از بحث صورت گیرد. در این جا ابتدا مهم‌ترین مفاهیم در محتوای روزنامه در زمان مدیریت علی محمد کاشانی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- ضرورت وجود پادشاه

از مهم‌ترین نکاتی که از همان ابتدای انتشار ثریا بر آن تأکید شده است ضرورت وجود دولت و به طبع آن وجود پادشاه است. این روزنامه نیز همانند سایر گروهها و افراد مربوط به زمانه‌اش قرار گرفتن سلطان در مصدر امور جامعه را از ضروریات و بدیهیات می‌داند و می‌نویسد: «وجود پادشاه در رعیت به مثابه روح در جسد است اگر روح از غل و غش و کدر صافی باشد در جوارح سلیمه و جمیع اعضای جسد سرایت کرده قوتی در اعضاء و استقامتی در جوارح و انتظامی در حواس و امور جسد افتد».

البته پس از آن بلافاصله بحث انواع سلاطین را مطرح می‌کند و معتقد است ضروری بودن اصل پادشاهی دلیلی بر حق بودن و مقدس بودن هر پادشاهی نیست و ممکن است همان‌گونه که پادشاه خوب وجود دارد پادشاه بد نیز وجود داشته باشد. اگر بالعکس در او غش و کدوری عارض شود مزاجش فاسد گردد با آن فساد کدورتی که دارد منحرفه عن الاعتدال در جسد سرایت کرده و آن‌که نظام جسد فاسد و امور جوارح آن کاسته شد، و مرضی هائل در آن جسد افتد که تدریجاً سبب هلاکش خواهد شود (ش ۳، ص ۲، ص ۱۴).

ثریا پس از این مقدمه به وظایف پادشاهی در مقابل مردم می‌پردازد که عبارتند از:

۱- برپا داشتن عدل

۲- تلاش در امر کشاورزی و آبادانی کشور:

«من قدیم الایام الی زماننا هذا هیچ مملکتی آباد و معمور نشد مگر به توسط زراعت داخلش (ش ۳، ص ۲، ص ۱۸). البته کاشانی پادشاه ایران (مظفرالدین شاه) را به دور از این اهمال‌گری‌ها و مسائل می‌بیند و می‌نویسد «امروز اعلیحضرت ... شب و روز در خیال رفاهت و راحت ماست و بر ما از مادر مهربان‌تر و از پدر مشفق‌تر» (ش ۴، ص ۱، ص ۱۱).

۳- بهره‌برداری از معادن:

«خاک ما ایرانیان در وجود معدنیات کمتر از اراضی اروپا نمی‌باشد، بلکه با اراضی

اروپا مقابلی می‌کند» (ش ۴، ص ۲، ص ۱۶).

۲- ضرورت وجود دولت

ثریا پس از تأکید بر وجود پادشاه، وجود دولت را در یک جامعه از اهم امور می‌شمارد و قوام یک ملت و مذهب را به اقتدار آن وابسته می‌داند. این روزنامه معتقد است نواقص مملکت و مشکلات آن تنها بر گردن دولت نیست و با سرنگونی آن از بین نمی‌رود سرمنشأ این مشکلات یک اصل واحد به نام «فقدان ثقه» است که در سه بخش مختلف عائله، جنسیت و ملیت وجود دارد. علاوه بر این یکی از مشکلات اساسی مملکت، اختلاف آراست زیرا باعث می‌شود تا گروهها هم‌دیگر را به خیانت وطن و دین محکوم نمایند و تشدید اختلافات را دامن زنند (ش ۲، س ۱، ص ۱۳). در جای دیگر ثریا ملت بدون دولت را به طفل بدون پدر و مادر تشبیه می‌کند (ش ۲۶، س ۱، ص ۱۲).

۳- ملت

کاشانی در موضع‌گیری نسبت به مردم تقریباً تند برخورد می‌کند، ولی ریشه همه مشکلات را ملت می‌داند و معتقد است علت اصلی که جوامع شرقی و به ویژه مسلمانان عقب مانده‌اند و تمدن آن‌ها پیشرفت نکرده ضعف مردم این جوامع است، ثریا دو دلیل عمده برای این مدعایش ذکر می‌کند: ۱- دنباله روی مردم از تمدن غرب و احساس امنیت آن‌ها در این دنباله‌روی علی‌رغم بدبینی ظاهری که نسبت به آن دارند (ش ۲، س ۱، ص ۱۴).
۲- جهل و بیسوادی مردم که برای جوامع انسانی بلای اکبر محسوب می‌شود (ش ۳، س ۱، ص ۱۲).

۴- تمدن غرب

ثریا گرچه رویکرد مثبتی نسبت به تمدن غرب دارد، اما پیروی صرف از آن را مذموم می‌شمرد، زیرا «آنچه گوسفندان جوان مشرقی در آینه بینند گرگان پیر مغربی در خشت خام همان مشاهده نمایند (ش ۲، س ۱، ص ۹).

این روزنامه معتقد است باید با گسترش علم و تکنولوژی قطع وابستگی به تمدن غرب شود، زیرا این وابستگی غربی‌ها را بر همه چیز از جمله امور داخلی ما مسلط می‌نماید و در نهایت باعث می‌شود تا اصلاحات داخلی نیز توسط آن‌ها صورت گیرد.

«دریغ هنرهای ما یکسره عیب گشت و یقینهای ما ریب. دیوان اجانب در نظر ما پیکر بری دارند و دوزخیان مغربی جمال حورا، هر چه منسوب به آنهاست رشته مریم و بافته عیسی و هر چه خودمان داریم کاشته یزید و درو کرده شمر است. متاع خالص خودمان را به

جو نخریم و اجناس قلب اروپا را در مملکت رواج دهیم (ش ۱، س ۱، ص ۱۴).
ثریا علاوه بر گسترش علم و تکنولوژی راهکارهای دیگری نیز برای برون رفت از این وابستگی ارائه می‌کند. این روزنامه یکی از راهکارهای استفاده از محصولات داخلی و تلاش در جهت ایجاد تأسیسات زیر بنایی می‌داند. علاوه بر این معتقد است با اتحاد دو کشور ایران و عثمانی که چشم و چراغ کشورهای اسلامی محسوب می‌شوند می‌توان در مقابل تمدن غرب ایستادگی نمود (ش ۴۱، س ۱، ص ۱۲).

۵- تجارت

تجارت سرچشمه ترقی هر تمدنی است و ترقی و زوال یک مملکت به تجارت آن بستگی دارد، کاشانی پیشینه تجارت در ایران را چندان قوی نمی‌داند زیرا مردم ایران از زمانهای قدیم بیشتر به کشاورزی توجه داشتند و به دلیل داشتن حکمرانان عادل با همین وضعیت در رفاه کامل به سر می‌بردند. تماس با غرب باعث شد تا کشاورزی و تجارت در ایران از رونق بیفتد (ش ۶، س ۱، ص ۹). استعداد تجارت در ایران بیش از هر کشوری است، اما جهل و بیسوادی باعث شده تا این استعداد نهفته بماند «رشته تجارت و انتفاع امروز در ایران از هر سرزمینی بیشتر ولی افسوس که ما در ظلمات جهل گرفتار و گوهر و لالی خودمان را سگریز» می‌پنداریم و از برداشت آن ننگ داریم (ش ۱، س ۱، ص ۱۴).
تجارت یکی از ارکان اصلی چارچوبه جوامع بشری است که بدون آن جامعه قوام نمی‌یابد. تجارت در یک جامعه نقش دست را دارد و حافظ سه عنصر قبلی این چارچوبه (زراعت، حکومت و صناعت) به حساب می‌آید، بدون وجود تجارت چارچوبه جامعه بشری کامل نیست و باعث وابستگی به سایر جوامع می‌شود (ش ۱۳، س ۱، ص ۱۲-۱۳).
تجارت به دو قسمت تجارت خارجی و تجارت داخلی تقسیم می‌شود. ترقی و پیشرفت تمدنها با گسترش تجارت خارجی صورت می‌گیرد، اهم فواید توسعه تجارت برای کشور عبارتند از:

۱- توسعه محصولات داخلی

۲- ترقی و تربیت ملت

۳- مؤسس مدنیت، صنعت، علم و حکمت (ش ۱۷، س ۱، ص ۱۳).

ثریا پس از اشاره به این فواید تجارت، برای رشد آن چند عنصر را لازم می‌داند که

عبارتند از:

۱- وجود راههای شوسه و دیگر ابزاری که حمل و نقل را آسان می‌کند.

۲- آزادی عمل تجار در خرید و فروش کالاها.

۳- اطمینان و امنیت از عدم غصب اموال و حفظ حقوق تجاری (ش ۱۸، س ۱، ص ۱۴).

۴- خدمات پستی مطلوب (ش ۳۳، س ۱، ص ۱۳).

۶- آزادی

ثریا مدنیت را دارای سه رکن اساسی می‌داند، البته منظور این روزنامه از مدنیت همان وضعیت جوامع پیشرفته است، این سه رکن باعث می‌شوند تا انسانها از مقام سفلی حیوانی به درجه اعلی انسانی نائل گردند.

۱- علم

۲- ادب

۳- آزادی

علم و ادب در مدنیت نقش پدر و مادر در خانواده را دارند و بدون آنها کودک تمدن به وجود نمی‌آید، زادگاه تمدن دو مقوله علم و ادب محسوب می‌شوند، آزادی نقش جلودار تمدن و حافظ حقوق انسانی را داراست. بدون وجود آزادی در یک جامعه «طایر علوم در قفس سینه‌ها محبوس بماند تا بمیرد» کاشانی بلافاصله پس از ذکر این سه رکن به مقوله آزادی می‌پردازد و آن را دارای حد و مرز می‌داند، (ش ۸، س ۱، ص ۱۲) به نظر وی آزادی جدا از مطلق العنانی و هرز خیالی است. در یک تعریف جامع آزادی را می‌توان بدین گونه بیان نمود: «شناختن تکالیف مخصوصه مشترکه و عمل بدان بدون قیودات عارضه غیر حقه و رواج افکار منیع علماء و کساد خیالات شنیع جهلاء تا تاریکی عالم نادانی به طلوع آفتاب دانایی دانا زائل گردد و شبهات جهل از میان برخیزد» (ش ۸، س ۱، ص ۱۲).

البته باید توجه داشت که قیودات کاشانی بر مقوله آزادی بیشتر مصون داشتن این مقوله از غرض ورزی است تا چیز دیگری، تعریف وی از آزادی، تعریفی کاملاً روشنفکرانه و متجددانه است.

۷- ارکان جامعه بشری

ثریا، معتقد است جوامع بشری دارای ارکان مشابهی هستند که براساس آن شکل گرفته‌اند و هرگاه که این ستونهای جامعه همه دچار مشکل گردید جامعه به سوی قهقرا خواهد رفت. ارکان جامعه بشری به چهار بخش تقسیم می‌شود که عبارتند از:

۱- زراعت: که به منزله روح جامعه محسوب می‌شود. ۲- حکومت: به منزله قلب جامعه محسوب می‌شود و بدون حضور آن نیکی و زشتی مجازات نمی‌شود ۳- صناعت: در حکم چشم محسوب می‌شود که بدون آن جامعه نمی‌تواند نه از خود و نه از دیگران محافظت نماید.

۴- تجارت: به منزله دست جامعه محسوب می‌شود و به نوعی حافظ سه عنصر قبلی به شمار می‌رود بدون وجود تجارت چارچوبه جامعه بشری کامل نیست و به مرور زمان به جوامع دیگر از جمله ناقصه.

۸- انتقاد از حکومت

کاشانی اگرچه در ابتدا به ضرورت وجود دولت و پادشاه در یک مملکت تأکید می‌کند، اما در ادامه مانعی نمی‌بیند که از اقدامات دولتمردان قاجار انتقاد نکند. این انتقادات گرچه در ابتدا لحن آرام داشت پس از دریافت تلگرافهایی دردمندانه‌ای از سوی مردم شدت گرفت و باعث شد تا حکومت در همه حوزه‌ها مورد سوال قرار گیرد، شاید یکی از دلایل عمده‌ای که به برکناری کاشانی از مدیریت روزنامه انجامید همین انتقادات باشد.

کاشانی در اولین انتقادش نسبت به حکومت مرکزی مسئله واگذاری امتیازهای اقتصادی بی‌حد و حصر پادشاهان قاجار به دولتهای خارجی را مطرح می‌کند، وی با نكوهش این امتیازات معتقد است اعطای هر امتیازی به منزله از دست دادن عضوی از اعضای بدن است (ش ۶، س ۱، ص ۱۰). کاشانی گرچه وجود راه‌آهن را برای تسریع بهره‌برداری از معادن ضروری می‌داند و معتقد است راه‌آهن نقش شاه‌رگ اقتصادی یک کشور را برعهده دارد. اما تأکید می‌کند راه‌آهن حتماً باید توسط حکومت مرکزی ایجاد شود و از دادن امتیاز ساخت آن به هر کشور دیگری امتناع شود، به نظر وی دادن این گونه امتیازات همانند آن است که کلید خزانه جمیع واردات مملکت را به دست دزد قاطع الطریق و دشمن عرض و ناموس و دین و ملت خود سپرده باشیم و در آن صورت در این خزینه آن‌چه ثروتی جمع شود به دست آن قاطع الطریق می‌افتد و بر چگونگی و قدر آن ثروت اطلاع کاملی به هم رساند و

جمله را تصرف کرده. اهالی آن محل را از فواید آن محروم و بی بهره خواهد گذارد (ش ۴، ص ۲، ۱۸).

انتقاد دیگری که ثریا بر حکومت مرکزی وارد می کند در رابطه با سیستم مالیاتی کشور است. این روزنامه قوانین مالیاتی کشور را مربوط به دوره عباس میرزا می داند که پس از آن هیچ اصلاحی صورت نگرفته است. این سیستم مالیاتی چند مشکل عمده دارد.

۱- مقدار مالیات مشخص نیست.

۲- ملاک و معیار مالیات معلوم نیست.

۳- گرفتن مالیات از روی عدل و انصاف نیست (ش ۲۹، ص ۱، ص ۱۵).

رشوه از مسائل دیگری است که ثریا بدان پرداخته و به وسیله آن از دولتمردان حکومت مرکزی انتقاد کرده است. این روزنامه رشوه را ام الفساد می داند و معتقد است در این امر دولتمردان بیش از همه مقصرند، یکی از دلایل عمده تسلط انگلیسی ها در جنوب و شمال ایران رشوه خواری دولتمردان است. رشوه خواری باعث عقب ماندگی تمدن ایران شده است و اگر رشوه خواری خواص و جهالت عوام نمی بود چرا بایست کار بدینجا کشد و روزگار این همه از در کین برخیزد و ما ملتی قدیم و قومی محترم را به این حال نشانند (ش ۴۴، ص ۱، ص ۱۶). ثریا در ارتباط با بخش کشاورزی نیز انتقاداتی را بر حکومت مرکزی وارد می کند، البته در بروز مشکلات کشاورزی تنها حکومت را مقصر نمی شناسد بلکه مردم را نیز دخیل می داند.

کاشانی ابتدا به اهمال کاری حکومت می پردازد: «اما اهمال حکومت آن است که برای این علم شریف زراعت و تعلم اهالی مکتبهای زراعتی تأسیس ننموده است تا اهالی علم زراعت و فلاحت را در آن مکاتب تحصیل کرده. قاعده هائیکه از سه هزار سال قبل یادگار مانده است ترک نموده به قاعده های جدید و آلات و دستگاه ها و ماشینهای نوظهور زراعت نمایند.»

وی سپس در رابطه با حضور مردم می گوید: «اما اهمال رعایا این است که برای معموریت اراضی و امور فلاحت شرکتهای تشکیل نمایند تا به واسطه آن شرکت قناتهای جدید احداث نموده و قناتهای قدیمه را تعمیر کنند و برای فلاحت از اروپا آلات جدید واردات نوظهور و بتوسط آنها زراعت کرده و آنها را عادتی از زمان قدیم مانده است ترک و به

ماشینهای جدید تشبث نمایند (ش ۳، س ۲، ص ۱۸).

۹- تأسیس مدارس جدید

یکی از دغدغه‌های مهم ثریا در دوره مدیریت علی محمد کاشانی تأسیس مدارس جدید و گسترش علم و تکنولوژی در ایران بود گرچه این دغدغه‌ها در سالهای بعدی انتشار روزنامه نیز کم و بیش تکرار شد اما هیچ‌گاه همانند دوره کاشانی مورد تأکید قرار نگرفت.

کاشانی جهل و بیسوادی مردم یک جامعه را بلای اکبر می‌دانست و معتقد بود که این بلای اکبر باعث شده است تا تمدن کشورهای جهان سوم همانند ایران پیشرفت نکند، وی عامل اصلی بیسوادی در این کشورها را غرب تلقی می‌کرد (ش ۳، س ۱، ص ۱۲). به نظر وی علم و دانش دارای مزایای گوناگون و مهم است «علم سبب حیات است و مایه نجات. شاید به واسطه علم از شر اعداء ایمن باشیم و از ظلم ظالم مصون» (ش ۲۶، س ۲، ص ۱۸).

یکی از مشکلاتی که ثریا خیلی با آن دست و پنجه نرم می‌کند و مورد انتقاد شدید قرار می‌دهد موانعی است که در تأسیس مدارس جدید علمی در ایران از سوی برخی از علماء و افراد مذهبی ایجاد می‌شود. از آن‌جا که ثریا تنها راه گسترش علم و تکنولوژی را تأسیس مدارس جدید می‌داند، خیلی بر تأسیس این مدارس تأکید می‌کند. عجالتاً از علماء می‌خواهد تا مواضع‌شان را نسبت به تأسیس مدارس جدید بیان کنند و از سوء استفاده مغرضین و متعصین جلوگیری نمایند (ش ۳۶، س ۱، ص ۹).

۱۰- حضور زنان در اجتماع

ثریا، طی یک مقاله به دفاع از حضور زنان در عرصه اجتماع می‌پردازد. این روزنامه معتقد است در جوامعی هم‌چون ایران کمتر به زنان بها داده می‌شود. همین تأثیر فراوانی بر عدم ترقی تمدن دارد، زیرا عضوی از اعضای این ترقی معلول است.

«اگر نسوان ما مانند زنهای شرقیین در عالم ادبیات با ما شریک و سهیم باشند چه کارهای بزرگی که از پیش نبریم و چه ترقیات که در عالم نکنیم و اینک به ناقص گذاشتن عضوی، عضو دیگر نیز معلول مانده و اگر زمانی چنین بگذرد همه روز کار شادی سپری گردد و پیک سعادت سفری (ش ۱۱، س ۲، ص ۱۷).

۱۱- وطن دوستی

کاشانی از همان ابتدای انتشار ثریا به وطن دوستی تأکید نمود و اظهار داشت تنها در این

راه است که دست به انتشار روزنامه زده است، به نظر وی حب وطن جزئی از ایمان فرد به شمار می‌رود. برای احیا و بازسازی وطن چند عنصر ضروری وجود دارد که عبارتند از:

۱- بازگشایی مدارس ملی در همه شهرها و روستاها

۲- رواج بازار تجارت و صناعت (ش ۲۱، ص ۱، ص ۱۲).

ثریا، مصرف کالاهای خارجی از سوی ایرانیان را نوعی بی‌حرمتی به وطن می‌داند و معتقد است که هیچ‌گاه ایرانیان همانند غربیان نتوانسته‌اند دوستدار کشورشان باشند. با انتقاد از عدم وطن‌دوستی ایرانیان سه عنصر عمده را عامل عدم پیشرفت تمدن ایرانی ذکر می‌کند که عبارتند از:

۱- عدم وطن‌دوستی که از روی برخی اعمال آن‌ها همانند احتکار قابل شناسایی است.

۲- فقدان مساوات و مشخص نبودن وظایف اشخاص مختلف جامعه.

۳- اختلاف آراء بین حاکمان شرع و حاکمان عرف (ش ۲۵، ص ۱، ص ۱۲).

بررسی محتوایی روزنامه ثریا پس از برکناری کاشانی

پس از کنار گذاشتن علی‌محمد کاشانی از مدیریت روزنامه و به دست گرفتن مدیریت آن توسط سید فرج‌الله الحسینی، محتوای ثریا دچار تغییرات بنیادی شد، این روزنامه دیگر محتوای سابق را نداشت و مطالب آن دچار تغییراتی شد، دیگر مقالات انتقادی و مربوط به اوضاع سیاسی داخلی ایران نگاشته نمی‌شد. بلکه بیشتر مطالبی هم‌چون تلگرافات، وجه تسمیه، اعلان، اخبار دار الخلافه و ... صفحات روزنامه را در برمی‌گرفت، دومین اقدامی که اتفاق افتاد و تأثیر فراوانی بر محتوای ثریا داشت انتقال دفتر روزنامه از مصر به ایران بود، این اقدام ثریا را به خبرنگارهای تبدیل کرد که کیفیت سابق روزنامه را کاملاً زیر سوال برد، البته باید توجه داشت که از شماره ۲۰ تا شماره ۲۹ سال ششم سلسله مقالاتی با عناوین «لسان الغیب فوائد عامه و سروش غیبی» در روزنامه به چاپ رسید. اگرچه درج این مقالات نوعی جهش در محتوای ثریا محسوب می‌شود اما هیچ‌گاه این روزنامه نتوانست به دوران شکوهش بازگردد و بتواند خوانندگان زیادی را به دست آورد. با این مقدمه در این جا محتوای ثریا پس از تعویض

مدیر و هم‌چنین انتقال روزنامه به ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد تا این پژوهش، گامی دیگر به سوی هدفش بردارد.

۱- ملزومات اداره کشور

ثریا طی مقاله‌ای به ملزوماتی که در اداره یک کشور نیاز است می‌پردازد، این مقاله بدون این که به جهت‌گیری مثبت یا منفی نسبت به سیستم حکومتی ایران پرداخته باشد معتقد است در قالب اداره یک سیستم حکومتی ادارات زیر جزو ملزومات محسوب می‌شود:

- ۱- مالیه
- ۲- عسکریه
- ۳- عدلیه
- ۴- نظمی
- ۵- بلدی
- ۶- گمرکات
- ۷- تجارت
- ۸- فلاح
- ۹- معادن
- ۱۰- اوقات (ش ۲۱، س ۶- ص ۸).

۲- جانبداری از حکومت

الحسینی، بلافاصله پس از انتقال روزنامه به ایران طی مقالاتی به ارزیابی مثبت اوضاع داخلی ایران می‌پردازد. این روزنامه معتقد است پیشرفت‌های فراوانی در کشور صورت گرفته است که تنها عامل آن اقدامات متمدنانه شخص مظفرالدین شاه است.

«مظفرالدین شاره مؤسس اساس ترقی ملک و ملت‌اند و به نفس نفیس خود در صدد اجرای آن برآمده و بر می‌آیند».

الحسینی پیشرفت‌های کشور را در موارد زیر خلاصه می‌کند:

- ۱- تنظیمات لشکری و کشوری
- ۲- اجرا آت احکام نافع به اهالی گاه‌علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- ۳- ترویج رأفت و مهربانی که اولین مرحله ترقی است
- ۴- رشد تجارت
- ۵- احداث مدارس ابتدائی و علمی، صناعی و زراعی و سیاسی
- ۶- ترتیبات و تنظیمات حکومتی و مملکتی
- ۷- اصلاحات در امور مهمه لازمه مملکتی
- ۸- حفظ حقوق
- ۹- مراقبت در فضلت شئون دولتی
- ۱۰- انتشار معارف و علوم دینی (ش ۱، س ۵، ص ۵-۴).

ثریا پیرو تعریف و تمجیدهایش از حکومت مرکزی و شخص پادشاه به یک ارزیابی

کاملاً آرمان گرایانه از اوضاع داخلی کشور می‌پردازد: «الحمد لله اهالی ایران مملکت از هر جهت غرق نعمت بی‌پایانند و این نعمت به طفیل وجود اقدس اعلیحضرت شاهنشاه جمجاه ارواحناه فداه موجود و مهیا بلکه در تمام ممالک ایران این نعمت بی‌پایان موجود و مشهود است خصوص اهالی این مملکت را که نعمت فراوانی ارزاق و ارزانی ماکولات و زیادتی محصولات عموم مردم را دلگرم و دلشاد داشته و دارد و به دعا گویی شهریاری تاجدار و پدر مهربان و ولی نعمت خود مشغولند (ش ۲، س ۶، ص ۱۰).

این ارزیابی در حالی است که مشکلات فراوانی هم‌چون قحطی، خشکسالی، نفوذ بیگانگان و ... کشور و حکومت را فلج کرده است.

الحسینی، بیش از آن‌که در تحلیل اوضاع داخلی دولتمردان را مقصر بداند ملت را متهم می‌کرد وی معتقد بود حکومت کمتر در انجام وظایفش کوتاهی کرده است و این مردم هستند که به وظایف‌شان در مقابل دولت عمل نمی‌کنند. هزینه‌های برخی خدمات عمومی و اجتماعی که دولت می‌پردازد برعهده مردم است و تقبل هزینه‌ها از سوی حکومت نوعی لطف و بزرگ منشی است: «دولت رعایتاً در سال کمک می‌فرماید در صورتی که این فقره به هیچ وجه ربطی به دولت ندارد حتی اداره نظمی هم مصارفش برعهده دولت نیست (ش ۲۳، س ۶، ص ۸).

۳- تجارت

ثریا، همانند سایر مسائل در تجارت نیز به جانبداری از حکومت می‌پردازد و مردم و تجار را محکوم می‌کند. الحسینی طی مقاله‌ای علت اصلی رکود تجارت در ایران را تقلب تجار می‌داند.

«در بمبئی پنبه منگنه کرده کرمان را باز کردند وسط آن خشت خام بود. در هنکانک تریاک ایران را تجزیه نمودند نصف بیشتر آن کنجیده بود. در عثمانی قالیچه ایران را به آفتاب نشان دادند رنگش پرید. حالا تجار دست تجارت خود را بسته مضاربه کار خارجه شده‌اند. هنوز در ایران معنای تجارت را ندانسته‌اند (ش ۲۱، س ۶، ص ۱۳).

وی در این مقاله هیچ اشاره‌ای به مشکلاتی که از سوی دولت در این بخش وجود دارد، نمی‌کند.

۴- قانون

پس از انتقال روزنامه ثریا به ایران، مفاهیمی از این قبیل کمتر در آن مطرح شد و مورد بحث قرار گرفت. بعد از مدتی و طی سلسله مقالاتی با عنوان «لسان الغیب» موضوع قانون نیز مطرح شد. در این مقاله سعی شده بود تا مفهوم قانون به صورت واضح تعریف گردد. در این تعریف قانون مرکب از دو عنصر شرع و عرف است که در جامعه وجود دارد. «مقصود ما از ذکر و بیان قانون یعنی قانون ترکیبی نه قانون اختصاصی است. با این معنا که مرکب خواهد بود مابین قوانین شرع مطهر آن چه راجع به عمل دیانت و نظام دیوان عدالت است با قواعد و قوانین سیاسی که راجع به امور مملکت داری و لشکرگشایی تا آن درجه که مربوط به فوائد عامه باشد از حیث عهدنامه‌جات و ارتباط با دولت متحابه و غیره و غیره (ش ۲۲، ص ۶، ص ۱۰).

نتیجه‌گیری

همان‌گونه که در بررسی روزنامه ثریا مشخص شد، این روزنامه به لحاظ محتوایی در طول دوران انتشارش دچار تغییر و تحولات چشمگیری شده است. تغییرات مذکور هم به لحاظ کمی و هم به لحاظ کیفی رخ داده است. روزنامه‌ای که در ابتدا کار مقالات و مطالب انتقادی و آتشین منتشر می‌کرد به مرور زمان و به وجود آمدن شرایط جدید به لحاظ محتوایی دچار انفعال گردید و کارش به جایی رسید که جهت پر کردن صفحاتش به مطالبی هم‌چون وجه تسمیه شهرها پرداخت و صفحات زیادی از روزنامه را بدان اختصاص داد. ثریا، گرچه ابتدا و با مدیریت کاشانی هدفش را خدمت به وطن و گوشزد کردن مشکلات آن به دولتمردان و مردم بیان کرد اما با گذشت زمان و با برکناری محمد علی کاشانی و جایگزینی حسینی، این هدف فراموش شد و جای آن را تعریف و تمجیدهای غیر واقعی از دربار قاجار و اوضاع مملکتی گرفت. برای رسیدن به ریشه‌های این تغییرات محتوایی و به عبارت دیگر فراز و فرود محتوایی این روزنامه می‌توان به چند عنصر مهم اشاره نمود:

۱- برکناری علی محمد کاشانی

برکناری میرزا علی محمد کاشانی به عنوان مدیر روزنامه تأثیر فراوانی بر محتوای روزنامه گذاشت. این برکناری باعث شد تا محتوای روزنامه افت شدیدی پیدا کند و از اعتبارش کاسته شود و در نتیجه طرفدارانش را از دست بدهد. کسروی هم در کتاب تاریخ مشروطه

خویش می‌گوید که مردم بعد از این که دیدند سردبیر روزنامه ثریا عوض شده نسبت به آن بی‌اعتماد شدند و به خواندن روزنامه پرورش پرداختند. میرزا علی محمد خان بعد از ثریا روزنامه پرورش را منتشر کرد و اعتبار قبلی ثریا را کسب نمود (وطن دوست، ۱۶۱).

۲- اعمال فشارهای سیاسی

دومین عامل مهمی که می‌توان اولاً در برکناری علی محمد کاشانی و ثانیاً در تغییر محتوای ثریا مدنظر داشت اعمال فشارهای سیاسی بود که متوجه این روزنامه بود، ثریا اگرچه در خارج از کشور چاپ می‌شد اما کمک‌هایی را جهت مخارجش از دولت ایران دریافت می‌نمود همین امر باعث شد تا حکومت مرکزی در مقابل این کمک‌ها، فشارها و اعمال نظرهایی بر محتوای روزنامه داشته باشد.

الحسینی، به عنوان مدیر دوم روزنامه ثریا پس از تندروی‌های کاشانی و برکنارش در تیزی درشت با عنوان «معذرت»، مجبور به عذرخواهی از حکومت مرکزی می‌گردد. «چون بنده نگارنده را با منشی ثریا (کاشانی) حق ماوا بود، عرض نمود مگر نه اول شرط ما و شما این شد که جز خیر دولت و نفع ملت سخن نگوییم و عبارت زشت و هجانگاریم؟ مگر نگفته‌اند (بزرگش نخوانند اهل خرد/ که نام بزرگان به زشتی برد؟) ای جان عزیز! حفظ حقوق علمای امت و امنای دولت بر جمیع روزنامه نگاران لازم است، چه که آن‌ها مروج دینند و مربی آیین و ماها دعاگوی دولتیم و خادم ملت، معلوم شد نصایح بنده و مواعظ دیگران ایشان را پریشان کرد و عاقبت فسخ شراکت فرمود و ترک صحبت نمود (ش ۲۸، س ۲، ص ۹).

الحسینی به صورت واضح یکی از دلایل برکناری کاشانی را اعمال فشار از سوی مستنصر الدوله وزیر مقیم و وکیل سیاسی دولت مرکزی ایران در مصر می‌داند.

«بالاخره پس از زحمات حیرت انگیز و نصایح محبت آمیز جناب جلالت مآب اجل اکرم مستنصر السلطنه وزیر مقیم و وکیل سیاسی در مصر در اصلاح این عمل (انحرافات کاشانی) و نپذیرفتن او در حضور جناب معظم‌له و به واسطه جناب معظم‌الیه رسیدگی در محاسبات شده و وجوهاتی که از هر جا گرفته بودند جز چند قلم مابقی را محسوب داشته (ش ۳، س ۳، ص ۱۳).

۳- انتقال روزنامه به ایران

سومین عامل مهم در این فراز و فرود محتوایی، انتقال دفتر روزنامه از مصر به تهران بود. گرچه این عامل به اندازه برکناری علی محمد کاشانی در تغییر محتوای ثریا موثر نیست. اما به نوبه خود تأثیر به سزایی در این فرآیند داشته است.

پس از برکناری کاشانی گرچه محتوای روزنامه دچار تغییراتی شد و سیر نزولی داشت اما به این دلیل که هنوز در خارج از ایران منتشر می‌شد گاه‌گاهی انتقاداتی ملایم از دولت مرکزی می‌نمود. اما پس از انتقال روزنامه به ایران همین انتقاد هم از بین رفت و جای آن را تعریف و تمجیدهای شاهانه گرفت.

به عنوان نتیجه‌گیری نهایی باید گفت که محتوای روزنامه ثریا در طول انتشارش دچار فراز و فرودهای ژرفی شد و تغییرات گسترده‌ای پیدا کرد و همان‌گونه که نیز اشاره شد سه عامل بر کناری کاشانی، اعمال فشارهای سیاسی و انتقال دفتر روزنامه به ایران در این فرآیند نقش اساسی و حیاتی داشت. ■

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع:

- ۱- نامه فرهنگ، نظری به تاریخ کتاب و روزنامه به زبان فارسی تا اواخر دهه ۳۰، شماره ۴۴.
- ۲- بی‌نام، طبقه‌بندی تاریخی و موضوعی جراید فارسی، فصلنامه یاد، شماره ۸۳، بهار ۱۳۸۶.
- ۳- وطن دوست، غلامرضا (۱۳۸۶)، جایگاه روزنامه ثریا در جراید فارسی، فصلنامه یاد شماره ۸۳، بهار

۱۳۸۶.

۴- روزنامه ثریا، دوره کامل سه جلدی، کتابخانه ملی ایران.

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی